

O čem právě přemýšlím aneb Linguistics as a science?

Jan Chromý

Ústav českého jazyka a teorie komunikace, FF UK, Praha

jan.chromy@ff.cuni.cz

Chceme-li dělat seriózní vědeckou činnost, měli bychom začít tím, že si ujasníme nejzákladnější předpoklady a principy, ze kterých vycházíme. Zkusme se nyní pozastavit nad pojetím lingvistiky jako vědy v užším slova smyslu, tedy jako „vědy“, jak je chápána v rámci přírodních věd. Inspirací pro takové pojetí může být podnětná, byť v něčem radikální kniha Victora H. Yngveho *Linguistics as a science* (Yngve, 1986).

Yngve, původním zaměřením fyzik, se nejprve snaží analyzovat nejzákladnější předpoklady (především strukturalistické) lingvistiky. Všimá si, že tyto předpoklady jsou často značně problematické – jako jeden z příkladů uvádí samotný předpoklad „jazyka“ jakožto abstraktního systému. Yngve, vycházející především z četby Ferdinanda de Saussura a Leonarda Bloomfielda, doslova říká: „Jazyk není něco, co by mohlo být přísně vzato vědecky studováno, protože jeho jednotky (objekty) nejsou nezávisle reálné. Jazyk není abstrakcí, modelem či teorií něčeho, protože není nic, čeho by to abstrakcí, modelem či teorií být mohlo. [...] Jazykové jednotky (objekty) se nám sice zdají velmi reálné, jde však o iluzi“ (s. 16). Podobně se vztahuje i k otázce znakovosti jazyka: „Přestože je sémiotické pojetí jazyka mezi moderními lingvisty značně rozšířeno [...] stále nemůžeme nalézt vědecké ospravedlnění pro nazírání předmětů jako znaků. V teorii poznání znaky a jim příslušející zvuky a významy explicitně nejsou předem danými předměty, které mohou být studovány pomocí smyslů podobně jako předměty jiných věd. Vůbec nejde o předměty reálného světa. Nepracuje se s nimi jako s předměty, které je možné vědecky poznávat, ale spíše jako s určitými nástroji tohoto poznávání“ (s. 21).

Jinými slovy, Yngvemu na tradiční lingvistice vadí to, že vychází od apriorní postulace určitých teoretických předpokladů, které se podle něj neopírají o jazykovou realitu, resp. reálné fungování komunikace („není nic, čeho by to abstrakcí, modelem či teorií být mohlo“). Problematičnost takového pojetí lingvistiky vysvitne ze srovnání s tím, z jakých předpokladů vychází přírodní vědy. Yngve píše: „Věda tak pracuje s naprostým minimem předpokladů, přičemž zbytek buduje na základě solidní opory v observační evidenci. V rozvinutějších vědách jsou v praxi implicitně přítomné předpoklady velice obecné. Ve zkratce jde o to, že (1) je zde svět, který můžeme studovat, (2) je tento svět koherentní, a proto máme šanci o něm něco zjistit, (3) můžeme dosáhnout validních závěrů vyvozováním z validních premis a (4) pozorované efekty vyplývají z bezprostředních příčin (tam, kde je kouř, je i oheň)“ (s. 8). Z toho Yngvemu vyplývá, že přístup vědy v užším, přírodovědném slova smyslu a přístup tradiční lingvistiky je principiálně odlišný: zatímco lingvistika vychází od apriorně postulovaných teorií (resp. teorie jsou primární, observace/materiál sekundární), vychází věda (v přírodovědném slova smyslu) od reality, přičemž teorie nejsou postulovány apriorně, ale striktně na základě observace, která je primární (Yngve říká: „Teorie v tomto smyslu nejsou divokými odhady. Jsou navrhovány pouze s ohledem na data a jsou testovány na základě dat“ [s. 7].).

Tradiční pojetí lingvistiky tak Yngvemu nevyhovuje – netvrdí však přímo, že by bylo nesmyslné, ale pouze, že je nevědecké. Navíc je podle něj tradiční pojetí lingvistiky s pojetím vědeckým neslučitelné, je třeba zvolit jedno z nich: „Nakonec musíme volit mezi filozofickou lingvistikou a vědeckou lingvistikou, tj. mezi gramatickou lingvistikou, která studuje jazyk v logické doméně a nemůže být vědecká, a vědeckou lingvistikou, která studuje fenomény jako aspekty přírody ve fyzikální doméně, protože snaha dělat obojí ve stejnou chvíli je nekoherentní a vede k falaciím“ (s. 34).

Yngve si vybírá pojetí, které má vyhovět požadavkům přírodních věd, nebo přesněji, které je koncipováno tak, aby *bylo* jednou z přírodních věd (později ho označuje přímo jako „hard-science linguistics“ [Yngve, 2004]). Co to přesně znamená? V první řadě jde o to, že „všechna teoretická tvrzení musí být podpořena smyslovou evidencí nebo na základě validního vyvozování z výsledků smyslové evidence“ (Yngve, 1986, s. 45). Zároveň z výše řečeného vyplývá, že hlavním předmětem zájmu v tomto pojetí lingvistiky nemůže být „jazyk“ – pro Yngveho jsou to „lidé“, a to především z hlediska jejich komunikace: „Taková lingvistika by byla lidská lingvistika spíše než lingvistika jazyka. Snažila by se o vědecké pochopení toho, jak lidé komunikují“ (s. 38).

To vše se zdá být prosté a jednoduché. Jak to ale vypadá v konkrétní lingvistické praxi? Jestliže musí být všechna teoretická tvrzení založena na „smyslových poznacích“, musíme vycházet především od reálné komunikace reálných jedinců. Zároveň však musíme mít aparát, jak tuto komunikaci uchopit. Yngve za tímto účelem zavádí řadu pojmů (komunikující individuum, spojení, participant, konstituent) a procedur, které dávají dohromady instrumentaci k možnostem zobecňování.

Domnívám se, že je Yngveho pojetí lingvistiky v mnoha směrech upřílišněně radikální. V první řadě si nemyslím, že by pojem „jazyk“ nebyl abstrakcí, teorií nebo modelem něčeho, resp. že by platilo, že jazyk nemodeluje žádnou konkrétní entitu. Vytvořit teorii zcela bez ohledu na materiál, v tomto případě bez ohledu na reálnou komunikaci, není dost dobře možné. Existují určité hranice: materiál, s nímž lingvistika pracuje, má vždy určitý (byť v některých případech třeba i relativně malý) vliv na to, jak vypadá lingvistická teorie. Jinými slovy, nezohledňování materiálu je otázkou spíše míry a způsobu než otázkou ano – ne.

Mluvíme-li o jazyku, vždy se nějak opíráme o reálnou komunikaci – byť je samozřejmě problém v tom, jak. A tady tkví základní problém: není spojen s pojmem „jazyk“ jako takovým, ale s naší lingvistickou praxí. Jazyk je určitý konstrukt a je třeba být si vědom, jakým způsobem je v aktuálních kontextech (např. v různých pojetích lingvistiky) vztažen k realitě. Ještě přesněji (postmoderně) bychom mohli říci, že „nálepkou ‚jazyk‘ se označují různé příklady konstruktů, které se různými způsoby vztahují k různým realitám“. Mluví-li Yngve o nemožnosti studia „jazyka“ (v užším smyslu) vědecky, naráží podle mého názoru právě na potenciální mnohost realit a mnohost pohledů na tyto reality. Tyto dvě mnohosti totiž prakticky vylučují objektivnost lingvistických soudů o „jazyce“, což umožňuje paralelní existenci více nebo méně nekompatibilních lingvistických směrů (názorným případem může být např. generativní a konstrukční gramatika). Tento problém však není neřešitelný, resp. je řešitelný i jinak než vyloučením pojmu „jazyk“ z našeho lingvistického zkoumání. Jsme-li si totiž mnohostního problému vědomi a je-li o toto vědomí opřena i naše aktuální lingvistická práce, platí, že jazyk vědecky zkoumat můžeme – nejenže je totiž abstrakcí, teorií či modelem

něčeho, ale navíc i velmi dobře víme čeho, víme, jaká má náš pohled omezení a jaké výhody, na jakém základě stojí.

Nemyslím si tak, že bychom pojem (resp. pojmy) „jazyk“ měli zavrhnout. Četba Yngveho však poukazuje na to, že bychom v práci s ním (s nimi) měli být opatrnější, než jsme zvyklí. Opatrnost je ostatně nutná při vědecké práci s jakýmkoli komplexnějším pojmem.

Za klíčovou považuji Yngveho představu toho, že bychom se měli opírat především o „smyslové poznatky“, o reálnou komunikaci reálných jedinců. Komunikaci v tomto kontextu chápeme jako jakoukoli interakci, kde hraje roli verbální složka (např. konverzace, telefonní hovory, psané projevy, ale i takové interakce, jako jsou elicítace jazykového materiálu v kontrolovaném experimentu). Primárně tedy nejde o takové aspekty, jako jsou médium komunikace, časoprostorový souvšyk dvou či více mluvčích, či dokonce přirozenost a běžnost. Selsky řečeno, komunikací zde myslíme takové interakce, ve kterých používáme „jazyk“.

Naše teorie by měla poznatkům založeným na reálné komunikaci odpovídat, resp. alespoň nestát v rozporu s nimi (jakmile je naše pozorování v rozporu s teorií, je problém v teorii, nikoli v poznatcích) – přesněji, teorie musí být vystavěna na základě těchto poznatků. Jinými slovy, komunikace je vždy primární, zatímco „jazyk“ (ať už jakýkoli) je sekundární. Tuto zásadu můžeme nazvat jako „princip primárnosti komunikace“. Lingvistika jako věda by si tento princip měla neustále připomínat.

Literatura:

YNGVE, Victor (1986): *Linguistics as a Science*. Bloomington – Indianapolis: Indiana University Press.

YNGVE, Victor (2004): Issues in hard-science linguistics. In: Victor Yngve – Zdzisław Wąsik (eds.), *Hard-science linguistics*. London: Continuum, s. 29–41.